

Наталя Тихолоз

ЛІТЕРАТУРНИЙ ДОРОБОК ПЕТРА ФРАНКА: У ПОШУКАХ ТВОРЧОГО «Я»

DOI: 10.5281/zenodo.4740198

© Н. Тихолоз, 2021. CC BY 4.0

Статтю присвячено літературному доробку Петра Франка (1890–1941?), наймолодшого сина Івана та Ольги Франків, в контексті українського літературного процесу першої половини ХХ ст.

Мета студії – розкрити творчу індивідуальність Петра Франка як оригінального письменника, представника літературної династії Франків, який продовжував і розвивав традиції свого великого батька.

Методологія дослідження базується на історико-документальних (зокрема архівних) розшуках з використанням біографічного, бібліографічного, культурно-історичного, генологічного і стильового підходів.

Наукова новизна дослідження полягає в першому в українському літературознавстві системному осмисленні літературного доробку Петра Франка підставі маловідомих, а частоти й уперше введених у науковий обіг джерел, а також в обґрунтуванні та легітимізації поняття «літературної династії Франків».

На підставі аналізу художніх творів Петра Франка від перших юнацьких спроб до «коломийського періоду» (1922–1930 рр.), коли найповніше розкрився його письменницький талант, зроблено висновки про основні особливості його літературного доробку: широкий жанрово-тематичний діапазон; тяжіння до героїчно-пригодницького типу характеро- й сюжетотворення; високий ступінь автобіографізму; історико-патріотична тематика та націєтворча спрямованість; вітаїзм, оптимізм, «маскулінність» як психоемоційні домінанти художнього світу; «джекклондонівська» стилістика та сильний вплив актуальної на той час зарубіжної белетристики.

Жанрова палітра літературної творчості Петра Франка, передусім як прозаїка і драматурга, включає: історичні оповідання; оповідання для дітей та молоді; пригодницькі оповідання; психологічні новели; белетризовані мемуарні оповідання та спогади; драматичну фантазію для дитячого театру; комедії та ін. Поза тим окремими виданнями вийшли збірки оповідань Петра Франка «Пачкар Демко і інші оповідання» (Львів, 1924) та «Дядько Шкіпер» (Коломия, 1930). Осібне місце в доробку автора посідає художня франкіана, зокрема твори у форматі «доробок і переробок» як вияви літературної гіпертекстуальності.

Ключові слова: літературна династія Франків, автобіографізм, художня франкіана, «маскулінна» проза, тревел-бук.

Феномен Івана Франка як письменника-класика загально визнаний і канонізований в історії української літератури та культури загалом. Водночас набагато менш знаним – і досі не визнаним! – є той факт, що літературні традиції великого батька знайшли продовження у творчій діяльності його нащадків, і передусім дітей: Андрія¹, Тараса², Петра і Ганни³ Франків. Усі вони були не просто епіго-

¹ Див.: Франко А. Найдорожчий помічник: творчий доробок / Передм., упоряд. і коментарі Н. Тихолоз. Львів: [Львівський національний літературно-меморіальний музей Івана Франка], 2017. 248 с.

нами свого наставника-попередника, а самоцінними і самостійними творчими особистостями з неповторними характеристиками, особливими художніми світами та індивідуальним стилем. Певна річ, їхні творчі біографії мали очевидний «спільний знаменник» в особі Івана Франка як літературного предтечі та непохитного морального авторитета, духовний вплив якого, без сумніву, позначився на світоглядних, етичних і естетичних засадах доробку кожного з його дітей, а також, до певної міри, визначив окремі жанрово-стильові та ідейно-тематичні особливості деяких їхніх творів. Водночас ідеться не про формалізоване літературне угруповання, організацію чи спілку, а власне – про «літературну фамілію» (сім'ю, родину, рід) як «китицю різнобарвних індивідуальностей» з виразними «творчими фізіономіями», пов'язаних між собою не тільки «кровно-спорідненими», а й духово-інтелектуальними зв'язками, складною діалектикою наслідування та відштовхування, традицій і новаторства, спадкоємності і полеміки, виховання і самовдосконалення.

З огляду на окреслені вище підстави, вважаю за доцільне впровадити до української гуманістики поняття «літературна династія Франків» (за аналогією з уже існуючим поняттям «літературна династія Драгоманових-Косачів»⁴; хоча, задля справедливості, треба визнати, що в історії української культури уславилися також інші творчі родини: Куліші-Білозерські, Рудченки, Тобілевичі, Старицькі-Лисенки, Грінченки, Грушевські, Ворони, Рильські, Кандиби (О. Олень та О. Ольжич), Крушельницькі, Тютюнники, Павлички, Калинці, Андруховичі та ін., тож є підстави для екстраполяції та масштабування поняття «літературної династії» в українському контексті⁵).

Одним із найяскравіших представників цієї династії був третій син Івана Франка й Ольги з Хоружинських – Петро Франко.

Формула його життєтворчої долі складна й багаторівнева⁶.

Він був ученим-хіміком, спортсменом, пластуном, сівочим стрільцем і сотником УГА, авіатором, видавцем, мандрівником, письменником, педагогом, винахідником, депутатом, директором музею... Ким він тільки не був за своє коротке, передчасно обірване життя. Бо ж ці характеристики з його досьє можна продовжувати і далі...

Та формула долі Петра Франка була б неповною без його літературної діяльності. У багатому арсеналі своїх творчих здібностей він мав і талант письменника.

Письменник: від перших проб до коломийського періоду

Вочевидь, розвиток цієї грані особистості Петра Франка був запрограмований народженням, вихованням і зростанням у письменницькій сім'ї. Бо ж усі діти Івана Франка формувались у творчій атмосфері. Франчата від малечку були привчені до писання, перекладання, збирання фольклору та ін. Через високий рівень культури й ерудиції Франкової сім'ї, через творчі родинні традиції і виросла ота духовна потреба писати, ділитися власним досвідом із іншими, бути літературно заангажованими та працювати для своєї культури. Відтак уже в дорослому віці всі Франчата хоч і не називали себе письменниками, але не цуралися

² Див.: Франко Т. Вибране: У 2-х томах / Упоряд. Є. Баран, Н. Тихолоз. Івано-Франківськ: Сеньків М. Я, 2015. Т. 1. 964 с.; Т. 2. 760 с.

³ Див.: Франко-Ключко А. Для Тебе, Тату / Упоряд., авт. вступ. статті і комент. М. Шалата. Київ: Ярославів вал, 2010. 574 с.

⁴ Див.: Денисюк І., Скрипка Т. Дворянське гніздо Косачів. Львів: Академічний експрес, 1999. 269 с.

⁵ Див.: Стасюк Г. Літературна династія як теоретико-методологічна проблема. *Слово і Час*. 2009. № 5. С. 62–79.

⁶ Див.: Тихолоз Н. Петро Франко: до джерел формування творчої особистості. *Українське літературознавство*. 2019. Вип. 84. С. 158–172; Тихолоз Н. Конкістадор українського неба (Петро Франко – піонер галицької військової авіації). *Франко: Наживо / Franko: Live*. URL: <https://frankolive.wordpress.com/2020/03/05/конкістадор-українського-неба-петро/>; Тихолоз Н. Петро Франко і спортивна Коломия: причинки до історії фізичної культури Прикарпаття. *Франко: Наживо / Franko: Live*. URL: <https://frankolive.wordpress.com/2020/07/02/петро-франко-і-спортивна-коломия-причк/>.

письменницької роботи, яка стала для них органічною потребою. І художній, мемуарний, публіцистичний доробок кожного з дітей Івана Франка є того підтвердженням. Петро Франко, хоч і був за фахом інженером-хіміком, також не відставав від своїх рідних братів і сестри.

Перші проби пера Петро Франко зробив ще в юнацький (довосенний) період, коли, з одного боку, виступив як перекладач (здаймо хоча б його переклад 1912 р. німецькомовної комедії «Шибеник» А. Коцебу, виданий у Львові накладом газети «Народне слово»), а з іншого – успішно дебютував у тогочасній періодиці як автор гарних репортажних нарисів на спортивну й туристичну тематику («На лещетах довкола Львова», 1910; «Урич», 1911; «Лещетні шляхи коло Львова», 1912; «Прогульки в наші гори», 1912; «Лещетарська прогулька», 1913 та ін.). Пробивав себе і як поет. Зокрема, збереглися авторизовані машинописи його романтичних балад «Рибалка з лиману» (1917), «Блед на езеру» (1919), «Водяник» (1937)⁷.

Прозові художні тексти у творчому доробку Петра Франка повноправно починають з'являтися на початку 20-х років ХХ ст. – саме тоді, коли акумульований воєнний і загалом життєвий досвід став важливим джерелом для літературних сюжетів. Свої перші прозові художні твори – історичні оповідання «Семенко», «Івась та Ганнуся», «Полковник Абазин», новели зі сучасного життя «Пачкар Демко», «Борба і перемога Юрка Оковитого» – він написав 1922 р. ще у Бадені поблизу Відня.

Проте саме у коломийський період життя Петра Франка, а саме у 1922–1930 рр., чи не найкраще розкрився його письменницький талант. У той час він надзвичайно активно працював як прозаїк і драматург. З-під його пера з'явилася ціла низка художніх текстів, написаних як у Полоничній (куди Петро приїздив на різдвяні та великодні свята до родичів своєї дружини Ольги з Білевичів), так і безпосередньо в Коломиї. Свої оповідання й новели він публікував у газетах «Діло», «Свобода», «Новий час», у журналі «Літературно-науковий вістник», у народних ілюстрованих календарях товариства «Просвіта» на 1923 та 1924 роки, а також видавав окремими книжечками у львівському видавництві «Живі гроби», в коломийських видавництвах «Ока», «Чорногора», «Рекорд».

Жанрова палітра літературної творчості Петра Франка доволі широка. У його художньому доробку: *історичні оповідання* («Семенко», «Івась та Ганнуся», «Самусь», «Махнівська попівна», «Битва під Пилявцями», «Полковник Абазин», «Жінка», «Рурикова слава»); *оповідання для дітей та молоді* («Пластова пригода», «Почесна особа», «Перша сповідь», «На самотньому острові», «Різдвяна пригода школярика», «Молочко»); *пригодницькі оповідання* («Кедрове Зерно», «Дядько Шкіпер», «Висока гра», «В пралісах Бразилії»); *психологічні новели* («Дивар», «Perla de America»); *белетризовані мемуарні нариси* («У Херсоні. (Із записок подорожника)») та *спогади* («Летунський відділ УГА»); *драматична фантазія для дитячого театру* («Сон маєвої ночі»); *комедії* («Заздрісні», «Марко Спотикайло») та ін. Поза тим окремими виданнями вийшли збірки *оповідань* Петра Франка «Пачкар Демко і інші оповідання» (Львів, 1924) та «Дядько Шкіпер» (Коломия, 1930).

Відомо також, що наприкінці 1920-х рр. Петро Франко захопився вивченням арабської мови й активно працював над поемою «Гутна» («гутна» у перекладі з арабської – «квіт бавовни»). Окрім того, задумав написати та розпочав збір матеріалів до своєї *пригодницької повісти* «Від Стрипи до Дамаску. Пригоди чечаря УСС», що вийшла друком у Львові 1937 р.

Окремо слід назвати низку творів у форматі «доробок і переробок», що становлять осердя художньої франкіани Петра Франка: завершення повісти «Борислав сміється» (1922), драматизовані версії повістей «Захар Беркут» (1928), «Борислав сміється» (1930) та казки «Без праці» (1930). Усе це – вияви літературної

⁷Центральний державний історичний архів України у м. Львові (далі – ЦДІАЛ). Ф. 640. Оп. 1. Спр. 7. Арк. 1–6.

інтертекстуальності (а властиво, гіпертекстуальності – продовження й переробки одного тексту в іншому, що немовби «виростає» з нього). Особливість міжтекстового діалогу визначає цього разу парадигма «син за Батька» як унікальна (генеалогічна) модель тяглості літературної традиції.

Але про все за порядком.

Петро Франко як письменник увійшов у літературу в час, коли у Великій Україні з усією потужністю заявили про себе численні літературні угруповання, коли митці різних поглядів дискутували про шляхи розвитку української культури та про перспективи мистецької орієнтації на Європу... Про що тільки не сперечались і з ким тільки не змагалися письменники в бурхливі 20-ті. Розмаїття модерних стилів, напрямів та особистих харизм буяло як ніколи. У літературу повноправно входили нові імена. До ровесників Петра Франка можна зачислити таких знакових постатей того часу, як-от Микола Хвильовий та Микола Зеров, Лесь Курбас та Павло Тичина, Остап Вишня та Василь Еллан-Блакитний. Це ті письменники, чия творчість вибухне у 1920-х, як фонтан новаторських ідей, стилів і незнаних досі мистецьких експериментів, але вже у 30-х буде обрубана в самому розквіті, а їхнє покоління наприкінці 1950-х назвуть поколінням «Розстріляного відродження».

Треба визнати, творчі амбіції Петра Франка були значно скромніші. Він аж ніяк не ставив собі за мету конкурувати з першорядними «зорями» літературного процесу, не прокладав якихось нових шляхів у мистецтві слова, не вдавався до сміливих стилістичних експериментів, залишаючись значною мірою в руслі традицій галицького письменства кін. ХІХ – поч. ХХ ст. Натомість як автор мислив себе не так новатором-деміургом, як «тямуцим справоздавцем», спостережливим літописцем свого життя, свого середовища і своєї доби – без замірів підкорити літературний Олімп надчасовими шедеврами модерної Музи.

Не слід забувати й того, що літературний талант Петра Франка формувался на теренах Західної України, яка принаймні до вересня 1939 р. рухалася власним шляхом, і розвиток літературного процесу тут відбувався у відмінних від Великої України умовах. Галицьке письменство розвивалося хоч і не ізольовано, але все ж відокремлено від наддніпрянського. Це, звісно, позбавило галицьких письменників залежності від прокрустового ложа вимог соцреалістичної поетики, а втім, з іншого боку, літературно-мистецьке життя Галичини певною мірою відбивало тогочасну складну суспільно-політичну атмосферу. Пресинг польської влади позначався на всіх сферах життя українців.

Попри те, що художню спадщину Петра Франка не можна назвати вершинним явищем тогочасного літературного процесу, вона все ж гідно вписується в здобутки літератури того періоду. «Вже в перших своїх творах Петро Франко виявив себе митцем непересічного хисту, не позбавленим тонкої обсервації, фантазії і гумору, митцем нагромадження творчої енергії, яка шукала простору для свого вияву»⁸, – справедливо зазначала З. Франко.

Син за Батька: художня франкіана

Характеризуючи літературно-мистецьке життя міжвоєнної Галичини, літературознавець М. Ільницький виділяв, що в тогочасній атмосфері «довго відчувалася втрата найбільшого авторитета – Івана Франка, художнє слово, критичне судження та громадська позиція якого цілі десятиліття були орієнтиром і каталізатором літературно-мистецького життя всієї України»⁹. Потреба присутності Івана Франка в духовно-культурному житті українства була очевидною. Суспільний і читацький запит на його тексти не згасав. А тому до художнього опрацювання творів свого батька в той чи той спосіб брався і Петро Франко.

⁸ Франко З. Петро Франко у вимірах часу. Франко З. (1925–1991): Статті. Спогади. Матеріали / Упоряд. і наук. ред. М. А. Вальо. Львів: [ЛНБ ім. В. Стефаника НАН України], 2003. С. 67.

⁹ Ільницький М. На перехрестях віку: У 3-х кн. Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. Кн. II. С. 324.

Він єдиний зі всіх дітей письменника, хто «ризикнув» стати співавтором батькового роману «Борислав сміється». Початково твір з'являвся частинами від номера до номера у львівському журналі «Світ» упродовж 1881–1882 рр. (№ 1–21), але через припинення виходу часопису восени 1882 р. Іван Франко так його й не дописав: текст роману уривався на XX розділі. Дозвіл на завершення твору дав синові сам письменник. Принаймні так твердив у своїх мемуарах Петро Франко: «Коли я нагадував Батькови, щоби докінчив свої твори “Основи суспільности” та “Борислав сміється”, Батько сказав: “Докінчи сам” і розказав мені дещо. Я докінчив “Борислав сміється” і то в виді змісту, бо п. Федорців дуже квапив – він був редактором творів Батька»¹⁰.

Тож завершений варіант роману «Борислав сміється» уперше вийшов як книжка в 1922 р. з друкарні книжкового видавництва НТШ (місце видання Львів–Київ) зі закінченням, яке «передав на основі оповідання автора його син Петро Франко»¹¹. Цей книжковий варіант складався з двадцяти трьох розділів: фрагмент, який дописав Петро Франко, був відносно невеликий (с. 275–280).

Поза тим в архіві Івана Франка зберігся автограф начерку плану наступних семи розділів роману «Борислав сміється», згідно з яким увесь текст мав налічувати двадцять сім розділів¹². Окремо зберігся також автограф початку XXI розділу¹³. Однак закінчення, яке запропонував Петро Франко, відрізнялося від того плану, що зафіксував собі Іван Франко. На це вказував свого часу і другий син письменника Тарас Франко, який, досліджуючи бориславський цикл Івана Франка, був добре ознайомлений із авторськими рукописами, а 1952 року навіть захистив кандидатську дисертацію на тему «Іван Франко і Борислав»; на це звертали увагу також і упорядники п'ятдесятитомного видання творів Івана Франка¹⁴.

У машинописному варіанті своєї дисертації про Борислав Тарас Франко відверто назвав закінчення твору Петра Франка «невдалою спробою»¹⁵. Гадаю, така змістова розбіжність між планом батька і закінченням сина була пов'язана з тим, що Петро Франко, дописуючи текст роману, не працював із рукописами Івана Франка. Ба більше, він міг навіть не знати про той письмовий план, який зберігався серед батькових автографів. Та й часу на пошуки тоді не було («п. Федорців дуже квапив!»).

Бажаючи популяризувати творчість свого батька серед широких мас, Петро Франко також переробив на драми повість Івана Франка «Захар Беркут» (1928), роман «Борислав сміється» (1930) та казку «Без праці» (1930). У своїх драматичних переробках він намагався не відступати від загальної концепції, проблематики й ідеї, які були властиві батьковим першотекстам. У п'єсах фігурують здебільшого ті самі персонажі, що й у прозі Івана Франка. Звісно, переробка прозових творів на драми вимагала врахування особливостей цього роду літератури. А тому дію подекуди інтенсифіковано, а другорядні сюжетні лінії скорочено. Щоправда, модні тренди нової доби та власні симпатії до руханки і спорту, вочевидь, вплинули на те, що в п'єсі Петра Франка «Без праці» донька графа Ніна грає в теніс.

¹⁰ Франко П. Іван Франко з близька. Львів, 1937. С. 31.

¹¹ Франко І. Борислав сміється. Львів–Київ: З друкарні НТШ, 1922. С. 280.

¹² Іван Франко планував продовжити твір ось так:

XXI Смерть Леона.

XXII Смерть Матія.

XXIII Unf [нещастя] Бенедя.

XXIV Дальше пожар.

XXV

XXVI Андрус в суді.

XXVII Рифка і Фанні (Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України (далі – ІЛ). Ф. 3. № 317).

¹³ ІЛ. Ф. 3. № 335.

¹⁴ Див.: Франко І. Зібрання творів: У 50 т. Т. 16. Київ: Наукова думка, 1978. С. 505.

¹⁵ Міжнародний фонд Івана Франка. № 416.

У коломийський період свого життя Петро Франко ініціював видання текстів свого батька. Зокрема, 1930 р. у видавництві «Чорногора» в Коломиї з'явилося четверте видання поеми Івана Франка «Мойсей».

Однаке літературна франкіана Петра Франка, як слушно зазначала його небога З. Франко, «не була визначальною в його творчому доробку, а була скоріше даниною великому батькові, продиктованою синівським обов'язком. Спадщину батька він ніколи не розглядав капіталом, на проценти якої мав жити, не збирався стригти купони з її акцій»¹⁶. І це було правдою. А літературний доробок Петра Франка заслуговує окремої уваги.

Між літературою і театром: драматичні спроби

Осібне місце – на помежів'ї літератури й театру – у творчості Петра Франка займає драматургія. Ідеться не лише про згадані вище драматизовані переробки батькової прози, а й про оригінальні твори. Зокрема, для коломийського театру Петро Франко написав одноактну драматичну фантазію для дітей «Сон маєвої ночі» (1923), а також комедії «Заздрісні» та «Марко Спотикайло» (обидві 1929). Також в його драматургічному доробку називають п'єси «Інститутський жарт» і «Сигнал»¹⁷. Однаке ці дві драми на сьогодні віднайти не вдалося. Можливо, їх так і не було опубліковано і вони залишилися десь у рукописі.

Дитяча драма-фантазія «Сон маєвої ночі» побудована у формі сновидіння. Головної героїні – дівчинці Наталочці, що приходить ясної місячної ночі до саду нарвати квіток для хворої бабусі, – сниться сон, у якому квіти чинять над нею суд. Відтак персонажами п'єски є рослини (Рожа, Резеда, Левкоя, Тоя, Конвалія, Лелія, Любисток, Гвоздик, Блаваток, Фіялка та ін.), комашки і пташки (Світлячок, Пугачик, Соловейко). Така галерея флористичних образів витворювала фантастичне кольорове сценічне дійство, що мало вразити не лишень екологічною тематикою (не зривати надаремно рослин), а й захопити яскравими костюмами та переодяганням/перевтіленням дітей у квіткових персонажів.

Події в комедіях «Заздрісні» та «Марко Спотикайло», що були написані за мотивами творів німецьких драматургів¹⁸, відбуваються в Коломиї. Як вдало спостерегла Зеновія Франко, ці п'єси «переносили на український ґрунт комедію дій та ситуацій»¹⁹. Персонажами комедії «Заздрісні» є дві добре забезпечені порядні галицькі подружні пари Івася й Марії Хруциків та Дмитруся й Оксани Халлих, що через низку непорозумінь і власні ревнощі втрапляють у комічні ситуації. Чоловіки, щоб не дратувати своїх благовірних немилими їм заняттями (один – палінням цигарок, інший – годівлею канарок), таємно від дружин спільно винаймають кімнату. Дружини ж, які незалежно одна від одної довідуються про наявність таємної кімнати, йдуть туди, щоб розкрити «ганебну» поведінку своїх чоловіків, і опиняються у смішній ситуації з підозрами та переховуванням у шафі.

Комічний сюжет п'єси «Марко Спотикайло», щоправда, ще більш закручений і непередбачуваний, аніж у комедії «Заздрісні», також вибудовується навколо проблеми подружніх ревнощів і недовіри. Цього разу персонажами твору є дві незнайомі між собою сімейні пари, яких гризуть підозри та неприємні здогади через рекламний фільм, що мав популяризувати серед туристів прикарпатські курортні місця. У цьому хронікальному фільмі випадково було знято Марка Спотикайла (чоловіка Лени), до якого на лавочку романтично підсіла незнайома дівчина (на той час працівниця кіноагентства, а тепер дружина легкоатлета Се-

¹⁶ Франко З. Петро Франко у вимірах часу. С. 64.

¹⁷ У передмові до видання повісті «Від Стрипи до Дамаску» вказано, що П. Франко також є автором драматичних творів «Марко Спотикайло», «Заздрісні», «Інститутський жарт», «Сигнал». Див.: Редакція. Передмова. Франко П. *Від Стрипи до Дамаску*. Львів: Видавець Іван Тиктор, 1937. С. 6.

¹⁸ У підзаголовку до видання зазначено: «Тема запозичена з німецького». Див.: Франко П. *Заздрісні*. Комедія на дві дії. Тема запозичена з німецького. Коломия: Рекорд, 1929. 20 с.

¹⁹ Франко З. Петро Франко у вимірах часу. С. 67.

мена Макаревича). Та стрічка, показана в місцевому кінотеатрі, викликала в героїв бурхливі емоції, що довели їх заледве не до дуелі.

Дотепні й інтригувальні сюжети з провінційного міщанського життя, що розповідають про подружню ревність (заздрість), непорозуміння та суперечки, автор присмачив добрим галицьким гумором і колоритною лексикою міжвоєнного періоду. Ці тексти, легкі й невимушені для сприймання, розраховані на масового глядача. Очевидно, Петро Франко написав їх із комерційною метою.

Загалом, український театр у 20-х рр. ХХ ст. переживав не найкращі часи. Якщо польський театр мав системну державну підтримку, то український був покинутий сам на себе. У червні 1923 р. у Львові було створено кооператив «Український театр» (вул. Руська, 18), який мав сприяти відновленню театрального життя й театрального мистецтва на західноукраїнських землях²⁰. До фінансової підтримки цього кооперативу долучився й Петро Франко²¹. Отже, він проявив себе не лише як автор п'єс, а і як прихильник та поціновувач українського театру зокрема і театрального мистецтва загалом.

Та все ж творчий хист Петра Франка найповніше розкрився не стільки у драматургії (значною мірою вторинній і в сюжетно- та характеротвірному, і в суто естетично-стильовому плані), скільки в художній прозі. Проза Петра Франка значно багатша та «щедріша» і на тексти, і на жанрові різновиди. Вона піднімає актуальні теми й гострі проблеми, захоплює читача яскравими образами та оригінальними ідеями.

Література боротьби й перемог: історико-патріотична проза

Попри характерний присмак здорового гумору, органічно притаманний творчій натурі Петра Франка, визначальними для його художнього світу були не комічні житейські ситуації, а історико-патріотична тематика, проблематика національної ідентичності та історичної пам'яті.

Перша світова війна і – ще більше – поразка в національно-визвольних змаганнях, безпосередню участь у яких пліч-о-пліч із Петром Франком брало й чимало інших українських літераторів покоління «Молодої України», гвалтовно обірвали естетичні пошуки багатьох представників модернізму, «заземлили» їхні мистецькі ширяння, спустивши з високих космічних емпіреїв і філософських польотів *ins Blau* до реалій тогочасного життя та проблематики національного становлення і державотворення. Ба більше, в той час ідеолог українського націоналізму Дмитро Донцов у статті з промовистою назвою «Криза української літератури» (1923), міркуючи про літературу сили і літературу краси, виразно віддавав перевагу першій²². Література сили, культ волі й енергії мали, на його думку, стати джерелом формування здорової нації та відродити її комбативний дух; натомість розвиток літератури краси, за Донцовим, – це шлях у нікуди і свідчення глибокої кризи.

Петра Франка ледве чи можна означити як представника неоромантичної поезики «трагічного оптимізму», світоглядні координати якої окреслив лідер «вісниківства» (хоча окремі публікації Франкового сина з'явилися друком у «Літературно-науковому віснику» (ЛНВ) саме за редактування Донцова). Проте свідомі пошуки національного ідеалу, осмислення історичних традицій, етика волі до життя й естетика боротьби, художнє моделювання образів героїв-переможців, романтика пригоди і випробування дають підстави вбачати в його творчості авторську версію тієї «літератури сили», про яку писав батько «інтегрального націоналізму».

²⁰ Докладніше див.: Гавалюк Р. Велика театральна історія однієї невеличкої сцени. Частина четверта: наче квіти крізь асфальт. *Фотографії старого Львова*. URL: <https://photo-lviv.in.ua/velyka-teatral-na-istoriia-odnii-neverlykoi-stseny-chastyna-chetverta-nache-kvity-kriz-asfal-t/>; Лаврентій Р. Театральна група кооперативу «Український театр» у Львові під дирекцію Йосипа Стадника 1927–1929 років. *Вісник НТШ*. Львів, 2012. Чис. 47 (весна–літо). С. 31–36.

²¹ Кооператива «Український театр». *Діло*. 1924. Чис. 150 (від 10.VII.). С. 4.

²² Донцов Д. Криза української літератури. *Літературно-науковий вісник*. 1923. Т. 79. Кн. 4. С. 356.

Проблема осмислення причин поразки національно-визвольних змагань українців спонукала Петра Франка звернутися до історичного минулого України, шукаючи в давніх часах і взаєминах відповідей на актуальні виклики суспільно-політичного життя та нових шляхів виходу зі становища, в якому опинилась Україна в період між двома війнами.

Зокрема, події часів гетьманування Богдана Хмельницького стали основою для історичних оповідань «Битва під Пилявцями» (1923) та «Махнівська попівна» (написано 1922, опубліковано 1928). Добу Івана Мазепи відтворено у прозових художніх творах «Семенко» (1922), «Полковник Абазин» (написано в Бадені 1922, опубліковано 1923), «Жінка» (написано 1925, опубліковано 1926 і 1928). Звернення автора до часів гетьманування двох потужних особистостей, беззаперечних керманічів, сильних гетьманів Хмельницького та Мазепи, що не боялися протистояти ворогам (польській, російській і татарській сваволі), повертало читачів до епохи смертельних протистоянь, межових ситуацій, глибоких переживань, безстрашних і мужніх воїнів, захисників своєї землі, для яких воля була абсолютною цінністю. Такі художні тексти нагадували про комбативний дух наших предків, про їхні визначальні вольові якості, завдяки яким вдавалося приборкати бурхливий розгул внутрішніх і зовнішніх ворогів та гарантувати конструктивний спокій і державний порядок в Україні.

Чи не всі сюжети, які художньо опрацьовує Петро Франко, – це історії перемог. Великих і малих, осібних чи загальнонародних (громадських), ситуативних чи вирішальних, – але перемог. І очевидно, це не випадково. Акцентування на досвіді перемог у час поразки мало відродити віталістичну віру в перемогу і стати джерелом для натхнення та формування звитяги й сили духу в молодого покоління. На сторінках історичної прози Петра Франка зустрічаємо відважного полковника, грозу турків, татар, яничарів і поляків Семенка-Палія («Семенко. Історичне оповідання з 1698 р.»); наказного гетьмана, полковника Самуся, під проводом якого козаки завдали поразки полякам («Самусь. Історичне оповідання із 1702 р.»); безстрашного полковника Абазина з однойменного оповідання; мудрого й винахідливого Богдана Хмельницького, що перемагає разом зі своїм військом у битві під Пилявцями («Битва під Пилявцями. Іст[оричне] оп[овідання] з 1648 р., 20–23 вересня»); юного Івана Мазепу, який, ризикуючи життям, сміливо рятує з річкового потоку дівчинку Ганнусю («Івась і Ганнуся») та ін. Усі вони – герої, безстрашні войовники й лицарі свободи.

«...Не пора вже, щоб нам наказували, час нам самим хазяїнами в хаті стати та наські козацькі порядки позаводити»²³, – закликає полковник Самусь із однойменного оповідання. Ці слова лаконічно і сконденсовано передають усю суть історіософської позиції Петра Франка. Визволення рідного краю від ворожого засилля, здобуття свободи, незважаючи на ризики, здатність до самопожертви, готовність віддати життя задля добра своїх братів за долю України (як це зробив, скажімо, полковник Абазин в однойменному оповіданні) – ось головні меседжі історичної прози Петра Франка.

У світі пригод: оповідання для дітей і молоді

Окрім того, Петро Франко зарекомендував себе і як добрий майстер дитячої літератури. Зокрема, тогочасний літературний критик Е. Грицак у статті «Новини дитячої літератури» поряд із генерацією вже відомих дитячих письменників (як-от А. Чайковський, В. Королів-Старий, А. Лотоцький) одним із перших називав Петра Франка як представника молодого покоління авторів, що працюють у жанрі літератури для дітей і молоді²⁴.

У гумористичному ключі написано оповідання Петра Франка «Почесна особа» та «Перша сповідь». Івась Полоницького (оповідання «Почесна особа»), що сидить на останній, ослячій, лаві й зажив слави найбільшого шибеника у школі,

²³ Франко П. Самусь. Історичне оповідання із 1702 р. *Свобода*. 1922. Чис. 80 (від 7.IV.). С. 3.

²⁴ Грицак Е. Новини дитячої літератури. *Діло*. 1924. Чис. 198 (від 7.IX.). С. 2.

раптом волею громадських старійшин удостоєно високої чести: його вибрали «почесною особою», яка має засвідчити для майбутніх поколінь, для праправнуків, місце встановлення граничного каменя, що позначав межі лісу між двома селами. Бажання Івася здобути в цій «почесній» місії не лише славу, а й користь (заробити кілька мідяків) призводить до того, що його задля «укріплення пам'яті» добряче відлущували прутом.

У трагікомічну ситуацію потрапляє й Петрусь Гринцай (оповідання «Перша сповідь») – ледар і великий збитошник, який напередодні першої сповіді ретельно пригадав і записав на папері всі свої «гріхи», але, на своє нещастя, невдовзі загубив той реєстр провин. Відтак про гріхи Петруся довідалися ті, кому він нашкодив (кухарка, мама, поштар), і хлопчина дістав добрячого прочухана. Образи Івася («Почесна особа») і Петруся («Перша сповідь») змальовані легко й невимушено, з тонким чуттям дитячої психології та зі знанням особливостей поведінки хлопчаків-шибеників. Можливо, тут дався взнаки і власний дитячий досвід автора, який також у дитячому віці був великим «спотником» і збиточником.

Історії з життя пластунів слугували матеріалом для оповідань «Пластова пригода» (1922) та «На самітнім острові» (1923). Основу «Пласту» мали становити люди чесні, відповідальні, діяльні, завзяті, вольові, здатні дотримувати свого слова та складених обітів, уміти допомагати іншим і не чекати за це винагороди. Саме таких юнаків зображає Петро Франко у своїх «пластових» оповіданнях. Образи коломийських пластунів із гуртка «Вовків» (оповідання «Пластова пригода»), які «не задля нагороди, а задля пригоди» шукають і віднаходять церковне майно, що поцупили злодії, а по тому віддають парохіві, вочевидь, писані з життя. Автобіографічні риси проглядаються в образі українського пластуна Петра, любителя всіляких пригод (оповідання «На самітнім острові»), що разом із греком Войдонізом вирушив на старому човні до острова Стакида (Греція). Борючись із потужними хвилями морської стихії, скаути ледве врятувалися з розбитого човна і дісталися берега. Триденний побут на острові стає для хлопців, що на власній шкурі зазнають усіх небезпек життя самітників, не лише романтичною пригодою, а й реальною школою виживання. Пошуки їжі на березі й у морі, видобування вогню тертям палиці, зустріч із акулою, ночівля просто неба – все це часом псує їм настрої, але гартує характер і волю. Ці детективні пригодницькі оповідання майстерно передають побут пластунів на лоні природи, їхній гумор, атмосферу мандрів і випробувань. Оповідання «Пластова пригода» Петро Франко навіть просив увести до офіційної пластової лектури²⁵. Виховання молодого покоління на яскравих прикладах із життя ровесників мало надихати пластунів на добрі справи.

Персонажами оповідань «Різдвяна пригода школярика» та «Молочко» є діти – сільські школярі, які в непростих суспільно-політичних обставинах періоду міжвоєнної поведуться дуже мужньо, не по-дитячому сміливо й відважно. Напружену, непевну політичну ситуацію в цих дитячих творах окреслено кількома штрихами, пунктирно, без зайвої конкретики, але все ж дуже промовисто й характеристично. До дитячих вух доходять звістки про те, що чимало українців зараз перебуває в тюрмах. І сидять вони там за свободу, за бунт проти польської влади, за читання українських часописів і за діяльність у товаристві «Січ». Почуття образи на ворогів накипає в дитячих душах. Дванадцятилітній Івась та на рік старший Михась, якого через лагідну вдачу називають «Молочком» (одноіменне оповідання), ризикуючи життям, мужньо долають небезпеки нічного лісу, болотяну трясовину, яруги, мочарі, зустріч із шандарями, страхи дитячої уяви й таємно такі збирають кошти на українську школу.

Батько Тофана (оповідання «Різдвяна пригода школярика») «вже три місяці у в'язниці», а «маму так скатували, що й тижня не пережила»²⁶. У воєнних тюрем-

²⁵ ЦДІАЛ. Ф. 389. Оп. 1. Спр. 254а.

²⁶ Франко П. Доробок. Т. 1: Літературні твори / Упор. і передм. П. М. Франко. Львів: Ліґа-Прес, 2010. С. 91.

них мурах, «за свободу заковані у кайдани неволі», перебувають і інші односельці. Їхніх імен не названо, але всі вони – «наші»! Саме так сприймають їх діти, які збираються на Святвечір занести в'язням «свячених» гостинців. Завзяття й велику силу волі виявляє не лише малий Тофан, який сам морозного дня, в метелицю вирیشує йти через ліс до міста, щоб відвідати батька у в'язниці, а й відважний Петрусь, що вночі в засніженому лісі таки віднаходить напівзамерзлого товариша. Різдвяна пригода, як годиться оповіданням такого жанру (бо ж події відбуваються все-таки чарівної, різдвяної, ночі), завершується щасливо: в'язні на Святвечір повертаються додому, школярі отримують подарунки, радісно й дзвінко звучить коляда...

Оповідання «Молочко» та «Різдвяна пригода школярика» написані в руслі літератури, що акцентувала на національних цінностях і боротьбі за своє, українське (школу, звичаї, права, самоідентифікацію). Історії з життя галицьких школярів, у чиїх серцях проростали зерна національної свідомості, повертали читача до проблеми національної гідності, пробудження власної ідентичності.

По війні: село і люди

Проза Петра Франка актуалізувала важливі аспекти життя повоєнної доби. Зокрема, в оповіданнях «За пасовисько» (1922) та «Поворот із війни» (1923) порушено цілий спектр *проблем повоєнного села*: від міжособистісних взаємин між членами родини після розлуки в часі війни, проблем зґвалтованих ворогами жінок, подружніх драм і зрад до загальної деморалізації суспільства (розбої, грабежі, крадіжки, насильство, бійки, пияцтво, волоцюгство, втрата життєвої мотивації) та потреби повернення громад до мирного життя, порядку і праці. Петро Франко виявляє талант доброго обсерватора, влучно діагностуючи стан тогочасного села в оповіданні «Поворот із війни»: «Війна всюди лишила свої сліди. Найгірше одначе давалися узнаки всякі збиточники. На них, очевидно, лежала вина за ті часті крадежі та бійки, які стали в селі майже щодня діятися»; «Ця війна не лише розбила державу на дрібні кусники, але й людей порозбивала. З громадян, які мають дбати про добро цілоти, зробила волоцюгів, що не думають про завтра»; «Церква світила пустою. Бійки, п'ятики, навіть підпали були частим гостем у селі»; молодь «втратила прямо охоту до розумної праці, в якій вирвано скоро й основно всі поняття добра й зла, вціплені замолоду, а на їх місце не вложено нічого, хіба почуття безправности, насильства та рабунку»²⁷.

Горе війни зачепило всіх. Там, де проходила лінія фронту, часом у селах не залишалося жодної хати. Серед персонажів, котрі пережили жахіття Першої світової, на сторінках художньої прози Петра Франка зустрічаємо колишнього москвофіла Миколу, який усвідомив себе українським патріотом, пройшовши табори Талергофа і Гмінда; його доньку Оксану, що внаслідок зґвалтування мадярами стала матір'ю малої «мадярки» Фільці (оповідання «За пасовисько»); Теклю, яка зрадила свого чоловіка Миколу (думаючи, що він загинув) із його приятелем Грицем (оповідання «Поворот із війни»). Усі вони несуть на собі важку печать війни, але віднаходять сили й повертаються до діяльного мирного громадського життя. «Підставою доброго ладу є карність, почуття обов'язку та роботящість. Тільки тоді буде громада великим чоловіком, а всі громади великою державою, де сам нарід збереже собі порядок»²⁸, – ці слова автор уклав в уста свого героя Миколи з оповідання «Поворот із війни». Але рівною мірою вони виражали й позицію самого письменника, який, маючи досвід війни у власній життєвій історії, як ніхто, знав ціну мирного життя.

²⁷ Франко П. Поворот із війни. Народний ілюстрований календар товариства «Просвіта» на переступний рік 1924. Львів, 1923. С. 69–70.

²⁸ Там само. С. 71.

Світ, який зникає: «Пачкар Демко і інші оповідання»

До реалій *мирного довоєнного життя* повертала читачів збірка Петра Франка «Пачкар Демко і інші оповідання» (Львів, 1924). Вона складалася зі семи оповідань («Пачкар Демко», «Огністі привиди», «Борба і перемога Юрка Оковитого», «Мокра курка і соловій», «Дивар», «Лікар», «Довбушева раква»). Деякі з них (як-от «Пачкар Демко» та «Борба і перемога Юрка Оковитого») написано ще в Бадені поблизу Відня у квітні 1922 р. Оповідання «Лікар», що також входило до цієї збірки, було створене в березні 1922 р. в с. Довгому на Закарпатті, під час гостювання Петра Франка у своєї рідної сестри Анни та її чоловіка, лікаря Петра Ключка. Саме йому автор присвятив цей текст, що розповідав про щоденну працю лікаря.

Збірка «Пачкар Демко і інші оповідання» стала яскравим свідченням творчих шувань Петра Франка як письменника: від переосмислення досвіду й традицій класичної літератури доби реалізму через делікатно-ощадливу апробацію окремих засобів модерної поетики та опрацювання нових тем. Ця збірка продовжувала й розвивала традиції реалістичної прози в Галичині, найяскравішим представником якої був батько Петра – Іван Франко. Це простежуємо і в самому заголовку книжки, що скомпонований за назвою першотексту (за таким принципом, до речі, любив називати свої збірки Іван Франко: «Панталаха і інші оповідання», 1902; «Малий Мирон і інші оповідання», 1903; «Маніпулянтка і інші оповідання», 1904; «На лоні природи і інші оповідання», 1905 та ін.), і в проблематиці та способі образотворення. Скажімо, проблема пияцтва й боротьба за душу Юрка Оковитого між ангелом і чортом (оповідання Петра Франка «Борба і перемога Юрка Оковитого») викликають асоціацію з протистоянням Білого та Чорного демонів в оповіданні Івана Франка «Як Юра Шикманюк брів Черемош».

Водночас не можна сказати, що тексти Петра Франка є вторинними чи епігонськими. Художні образи пачкаря Демка, контрабандиста, що примудряється нелегально переносити тютюн через кордон і щоразу, перехитривши шандарів, залишитися не спійманим (оповідання «Пачкар Демко»); п'яниці Юрка Оковитого з його психологічними хитаннями та внутрішньою боротьбою (оповідання «Борба і перемога Юрка Оковитого»); Івана, який берегеться висватати для свого нерішучого батька Миколи немолоду вже, але сильну й роботу послушачку Химку (оповідання «Мокра курка і соловій»); пана з Києва, що приїхав до Криворівні та «вже з тиждень ходить по горах і збирає усякі старовинні річі» (оповідання «Довбушева раква»), – самодостатні, майстерно змальовані, з тонким відчуттям психології героїв і тих, часом комічних, ситуацій, у які вони втрапляють.

Збірка «Пачкар Демко і інші оповідання» виразно засвідчує творчі експерименти автора з урізноманітнення жанрових і викладових форм художньої прози, розширення тематичного, сюжетного та стилістичного репертуару, поглиблення соціально-психологічної мотивації характеротворення. Зокрема, оповідання «Огністі привиди», написане в ключі конандойлівських детективних історій, переносило читача до сонячних морських краєвидів пляжу Лянжерон в Одесі. Головний герой оповідання – Полян, співробітник видавництва, що приїхав із Києва відпочити над морем, – мимохіть стає таким собі слідцем і розкриває таємницю псевдобожевілля пана Івана Тишовського. Огністі привиди, яких той бачить, виявляються плазунами (вужами і ящірками), намащеними спеціальною «світячою» фарбою, що їх випускає поночі за намовою Іванового брата Миколи слуга.

Спробу урізноманітнити викладову форму засобами модерної естетики й побудувати новелу як монолог, передсмертну сповідь головного героя-самогубця спостерігаємо у творі «Дивар». Життя диваря-самогубця було великою навколосвітньою мандрівкою, яку він провадив «без сотика в кишені». Де він тільки не був (Одеса, Ямайка, Константинополь, Гібралтар, Крим, Нью-Йорк, Єгипет, Мадрид, Париж, Лос-Анджелес та ін.) і чим тільки не займався: від кравця, що пришивав гудзики, артиста вар'єте, ловця акул, пошукувача мумій котів, організатора ліги лікарів, яка мала боротися з фальшивими ліками, матроса і аж до

«професійного» самогубця! Сповнена напруги, несподіваних сюжетних ходів, відвертих зізнань, передсмертна сповідь героя розкривала таємниці його психоемоційних станів, відчуття ризику, життя на межі й подиху смерті в спину, пояснювала причини поведінки «заводового самовбивці». «Я ...хотів жити, тож мусів кілька разів повіситися»²⁹, – пояснює лікареві герой-дивак, для якого, як це не парадоксально, самогубство стало способом виживання і джерелом заробітку.

Збірку «Пачкар Демко і інші оповідання» можна назвати експериментальною в плані пошуку власного письменницького обличчя, індивідуального стилю й манери письма. При цьому вона концептуально все ж цілісна, бо розповідає історії персонажів (від образів селян, корчмарів, шандарів, пачкаря, гуцулів із міфологічним світоглядом до інтелігентів), що *живуть у світі, який зникає*. Невипадково (і навіть символічно) ця збірка закінчується оповіданням «Довбушева раква», в якому з'являється образ пана з Києва, збирача старожитностей, що приїхав до Криворівні в пошуках музеалій і артефактів минулого.

На морях і за морями: тревел-буки «Дядько Шкіпер» і «В пралісах Бразилії»

1930 р. в коломийському видавництві «Чорногора» побачила світ друга збірка оповідань Петра Франка – «Дядько Шкіпер», що також була скомпонована зі семи творів: «Дядько Шкіпер», «Рудий Щур», «Рурикова слава», «Кедрове зерно», «Висока гра», «Perla de America», «Молочко» (окремі з них попередньо було надруковано в журналі «Літературно-науковий вістник»). Ці тексти виразно демонстрували розширення тематичних та ідейно-проблемних горизонтів української літератури того часу, виводячи її далеко за географічні межі не лише Галичини, а й цілої України. Тож є підстави кваліфікувати цю книжку як зразок так званої подорожньої, чи мандрівної прози, або ж, сучасною термінологією, тревел-літератури.

Художній світ оповідань «Дядько Шкіпер» і «Рудий Щур» переносив читача на приморські узбережжя Одеси, Маріуполя та Херсона, знайомлячи з життям моряків, їхнім побутом і буднями як працівників торгового судноплавства. Відтак події в морських оповіданнях відбувалися на глибоких просторах – то залитого сонцем та блакиттю, то страшного й дикого під ударами північних вітрів – Чорного моря. Конфлікт, який виникає між маатом (підстаршиною корабельної залози) та дядьком Шкіпером (капітаном судна) через дівчину Горпину, поглиблюється під час великого шторму й завершується трагедією (оповідання «Дядько Шкіпер»): хоча завдяки винахідливості оповідача Петра Івановича (очевидна автобіографічна деталь) бурхливі хвилі вдалося приборкати, ревнивий маат підпалює судно, на якому, дбаючи про порятунок екіпажу корабля, гине дядько Шкіпер.

В оповіданні «Кедрове зерно» герої-дослідники вирушають у далекий Сибір, до устя ріки Об, туди, де сходять полярне сьйво, виють вовки й «повагом походжають білі медведі», в експедицію в пошуках золотих копалень. На тлі суворой природи Заполяр'я читач схвилювано спостерігає за кримінальною любовною пригодницькою драмою, бо один із членів експедиції, який ховається за прізвищем Любченко, насправді виявляється жінкою, що змінила свою зовнішність і вирушила за своїм чоловіком у глибокі сніги Сибіру.

З життям українських емігрантів у Бразилії та Аргентині знайомлять відповідно оповідання «В пралісах Бразилії» і «Висока гра (Аргентинська пригода)». Щоправда, перше з них було написане ще 4 квітня 1923 р. в с. Полоничній і вийшло 1928 р. в Коломиї окремим виданням (тому до збірки «Дядько Шкіпер» не увійшло). Однак інтригувало тут те, що події в обох цих художніх текстах відбувалися на іншому материку, в Південній Америці. Тож читач потрапляв в атмосферу екзотичних джунглів Амазонії та аргентинських степів (пампасів) з широ-

²⁹ Франко П. Доробок. Т. 1: Літературні твори. С. 160.

ким спектром карколомних випробувань і межових ситуацій. Захоплива пригода двох суперників – українця Петра й іспанця Мігуеля Арревальо, – закоханих у Марійку (оповідання «В пралісах Бразилії»), розгортається в небезпечних нетрях уздовж Амазонки, найповноводнішої та однієї з найдовших у світі річки. А втім, історія закінчується щасливо: Петро не лише здобув серце і руку коханої Марійки, а й під час своїх мандрів знайшов рідкісний вид ясно-голубих орхідей та природні плантації гумових дерев, із яких можна видобувати каучук.

Незвична флора і фауна, екзотичні страви, звичаї та побут місцевих племен – усе це передає атмосферу пригод і знайомить читачів із новими природними, культурними й географічними реаліями. Водночас така пригодницько-пізнавальна лектура пера Петра Франка розповідає про різні можливості та шляхи утвердження себе в еміграційному просторі Нового світу. І одним із таких способів було підприємництво, дослідження нових земель та згуртування молодих українських переселенців різного фаху (лікарів, кооператорів, освітян та ін.) в колонії, які мали б гарантувати їм економічний захист. У ситуації, коли трудова й політична еміграція українців зростала, порушення цих проблем було дуже на часі. Не виключено, що Петро Франко у 20-х рр. ХХ ст. також розглядав еміграцію як можливий варіант розвитку свого життєвого сценарію.

Збірка «Дядько Шкіпер», хоч і була названа за першим оповіданням, що її відкривало, об'єднувала під однією обкладинкою історії про дуже різних людей у різних куточках світу. Однак усі ці історії були *про сильних духом, вольових, витривалих і сміливих героїв, що не страшаться випробувань, складних життєвих обставин, ризиків і смертельних небезпек*. Саме такі персонажі перебувають у центрі уваги Петра Франка як письменника. Невипадково в оповіданні «Рудий Щур» симпатії автора на боці головного персонажа – ненависного для членів екіпажу гризуна, якого моряки на судні зусібіч намагаються затравити й загнати в пастку, але він усе ж вижив і вирвався на волю. Оповідання «Рурикова слава» повертало до історичного минулого давньоруської землі, до витоків нашої державности, розповідаючи історію про хоробрих героїв-воїнів, найперших із перших, що прийшли на цю територію і не боялися здобувати, перемагати й гинути тут.

Загалом, Петро Франко як письменник любив такі сюжетні ходи, які штовхали персонажів до межових екзистенційних станів, до вибору між життям і смертю, піднімали героїв над буденщиною і змушували відчувати, як холодне кров у жилах. Ба більше, іноді персонажі Петра Франка, як-от безіменна кокаїнозалежна героїня-наркоманка з оповідання «Perla de America», чинять самогубство або стоять перед вимогою пустити собі кулю в скроню (цього чекають від Любченка з оповідання «Кедрове Зерно»). І тут самогубство – це не слабкість. Щоб його скоїти, також потрібно чимала сила волі. До речі, оповідання «Perla de America» – одне з перших в українській літературі, що порушувало надскладну проблему наркотичної залежності.

Від прозової мариністики й екзотичних тревелогів до художнього осмислення еміграції, суїциду та наркоманії як гострих соціальних проблем сучасності; від південних морів, пампасів і джунглів до Сибіру та Заполяр'я і назад до рідної Галичини – такий широкий діапазон творчих інтересів Петра Франка-прозаїка.

«Маскулінна» проза: від художньої автобіографії до уявної туристики (висновки)

Художня проза Петра Франка, що є історико-літературним феноменом українського письменства першої половини ХХ ст., охоплювала цілий спектр актуальних на той час проблем національно-суспільних та індивідуальних аспектів буття. Це – відновлення громадського життя в післявоєнний період, потреба моральної підтримки одне одного після пережитих жахів війни і пошуки свого місця в повоєнному просторі, драма сирітства та необхідність допомоги дітям,

батьки яких опинилися у в'язниці, таємне протистояння ворожій владі та збереження національної гідності, проблеми еміграції, алкоголізму, наркоманії, самогубства й ошуканства. Та все ж не концентрація на численних проблемах і негативних явищах, а здоровий дух життєлюбства, тверезого оптимізму й сильної та свідомої волі визначає ключові домінанти «творчої фізіономії» наймолодшого Франкового сина і водночас яскравого представника фамільної літературної династії.

У центрі художнього світу Петра Франка – образ сильного, вольового, енергійного, звитяжного українця, воїна-переможця, козака-авантюриста, здобичника. Цей образ до певної міри є проєкцією «ідеального я» самого автора – такого, яким він себе мислив, яким хотів би бути і яким, за гамбурзьким рахунком, таки був.

Назагал художня проза Петра Франка дуже «вольова» і «чоловіча». Це, звісно, не означає, що в ній немає жіночих образів чи не порушено «жіночих» проблем! Але все-таки жінки в його творах з'являються здебільшого ситуативно і змальовані досить схематично, а любовні лінії хоч і виконують в окремих текстах сюжетотвірну роль («Дядько Шкіпер», «Кедрове Зерно», «В пралісах Бразилії», «У Херсоні»), та все ж підпорядковані тим життєвим випробуванням, ризикам, змаганням, які проживають чоловіки – «люди чести» та «люди діла».

На першому місці для героїв прози Петра Франка завжди справа, яку треба зробити, мета, до якої потрібно дійти, ворог, якого треба здолати. Територія ризику, зона протистояння, простір пригоди, поріг випробування – це органічне, природне середовище, в якому вони діють, живуть, перемагають.

Складні життєві ситуації, в яких опинилися персонажі творів Петра Франка, реалістична манера письма, поєднана з духом романтики і пригод, нагадують джекклондонівську стилістику. Вочевидь, джерелом для белетристичного нахнення автора слугувала англійська, американська й канадська література – передусім проза Джека Лондона, Ернеста Сетона-Томпсона, Томаса Едварда Лоренса. Увага до творчості цих письменників, яких Петро Франко читав в оригіналі, виявилася і в його перекладацькому доробку. Невипадково в перекладі Петра Франка з англійської вийшли оповідання Сетона-Томпсона «Пригоди сірого ведмедя» (1937).

Такий образно-персональний склад текстів Петра Франка, несподівані повороти сюжетів, «маскулінність» художнього світу, з одного боку, були пов'язані зі специфікою жанру пригодницького оповідання, а з іншого – з особливістю натури, психоемоційного складу особистості самого автора.

Свого часу Іван Франко, характеризуючи свої новели, зазначав, що всі вони є «частками моєї автобіографії»³⁰. Це твердження застосовне й до літературної спадщини його сина Петра, чий текст оприявнюють значну міру **автобіографізму**. Так, персонажі його творів найчастіше називаються Петрусем, Петром чи як іншомовний варіант Педро («Перша сповідь», «Різдяна пригода школярика», «На самітнім острові», «У пралісах Бразилії», «Висока гра»), Петром Івановичем («Дядько Шкіпер») чи й навіть Петренком («Кедрове Зерно»). Супутні характеристики вказують на те, що рідним містом оповідача в новелі «Грач» є Львів (чи ширше – Галичина), але мешкає він тепер у Бадені поблизу Відня, захоплюється «усіма можливими спортами»³¹ і стрільбою з пістоля. У белетризованому нарисі «У Херсоні» головний герой має «інженерський диплом», любить провадити «етнографічні студії»³² й подорожувати, він добрий змагун і стрілець із бравнінга, але слабкою стороною його особистості є плавання (дуже характеристична автобіографічна деталь!). Оповідач із тексту «Дядько Шкіпер» чудово знається на «важких оліях» і легко прораховує їх хімічну взаємодію з морською стихією. Схожі автобіографічні риси, в яких легко впізнаємо особисті прикмети самого

³⁰ Франко І. Зібрання творів: У 50 т. Т. 49. Київ: Наукова думка, 1986. С. 252.

³¹ Франко П. Грач. *Літературно-науковий вістник*. 1923. Т. 79. Кн. 3. С. 194–204.

³² Франко П. Доробок. Т. 1: Літературні твори. С. 82–83.

письменника, можна відстежити в інших його оповіданнях. Звісно, міра автобіографізму в кожному тексті різна. Але і з цих прикладів бачимо, наскільки близькими по духу до самого Петра Франка є його персонажі, наскільки їх захоплює все те, що було важливою частиною характеру самого автора: спорт, «Пласт», змагальний дух, винахідництво, мандри, хімія, інженерія...

Невипадково Петро Франко як письменник так детально і з любов'ю у своїх художніх текстах описує різноманітні фізично-хімічні процеси: видобування вогню тертям соснової дошки та ялівцевої палички і виготовлення саморобної вудки з підручних матеріалів у «На самотнім острові»; назви хімікалій, що їх використовує Петро з оповідання «У пралісах Бразилії», коли лікує місцевого хлопця від укусу отруйної змії та ін. Можливо, інженерно-хімічна тема в літературній спадщині Петра Франка навіть заслуговує на окрему увагу дослідників.

Водночас, говорячи про автобіографізм явний – той, який легко відстежуємо на поверхні тексту, – не можемо проігнорувати і глибинні, імпліцитні його рівні. І тут проза Петра Франка є важливим джерелом для пізнання внутрішніх інтенцій, реалізації невербалізованих бажань, прихованих устремлень її творця (таким собі зворотним боком біографії). Як людина активна, діяльна, що все своє попереднє життя провела в русі, динамічно, Петро Франко в Коломиї все ж почувався на провінції, у полоні буденної реальності і не «при ділі» (попри те, що вчителював, займався спортом, «Пластом», громадською роботою). А тому літературна творчість стала для нього в той час такою собі відрадою, формою «**уявної туристики**», ерзацом справжнього активного «пригодницького» життя, способом мандрувати світом, крутячи глобус у своєму робочому кабінеті. Саме тому таке важливе місце в художній прозі Петра Франка відведено пригодам і мандрям. Бо ж його невгамовна й авантюрна натура понад усе прагнула пригод! Одначе розмірене сімейне життя (у нього якраз народилися донечки Віра й Ася), потреба забезпечувати родину, почуття обов'язку та любови до своїх найрідніших не дозволяли просто так здійнятися з місця і чкурнути до якоїсь Аргентини, Бразилії, Канади чи Греції. Хоча, напевно, йому цього дуже хотілося... Тож залишалося мандрувати разом із персонажами своїх художніх текстів – героями, які знай вирушають в експедиції на пошуки золота, каучукових дерев і невідомих видів орхідей... Мандрувати в уяві й мандрувати у спогадах.

Для Петра Франка література була формою мандрів, тоді як сам він був вимушений сидіти на місці. Подібно як Жюль Верн мандрував світом, сидячи за письмовим столом, так у коломийський період свого життя непосидючий за характером Петро Франко «мандрував» стежками своєї фантазії, стежками своїх художніх творів.

Сьогодні ж цими стежками мають нагоду помандрувати зацікавлені читачі, а можливо, й театральні режисери та кінематографісти, які можуть у напівзабутій і малодослідженій творчій спадщині Петра Франка віднайти вдячний, повний захопливих сюжетів і сильних характерів матеріал для нових фільмів і вистав, а не тільки документ епохи, що минула.

References

- Denysiuk, I., Skrypka, T. (1999). Dvorianske hnizdo Kosachiv [Noble nest of Kosach]. Lviv, Ukraine.
- Havaliuk, R. (2020). Velyka teatralna istoriia odniiei nevelychkoi steny. Chastyina chetverta: nache kvity kriz asfalt [Big Theatrical Story of one Small Stage. Part four: Like Flowers through the Asphalt]. URL: <https://photo-lviv.in.ua/velyka-teatral-na-istoriia-odniiei-nevelychkoi-stseny-chastyina-chetverta-nache-kvity-kriz-asfal-t/>.
- Ilnytskyi, M. (2008). Na perekhrestiakh viku: U 3-kh kn. Kn. II [At the crossroads of age]. Kyiv, Ukraine.
- Lavrentii, R. (2012). Teatralna hrupa kooperatyvu «Ukrainskyi teatr» u Lvovi pid dyrektsiieiu Yosypa Stadnyka 1927–1929 rokiv [Theatrical group of the cooperative

«Ukrainian Theater» in Lviv under the direction of Yosyp Stadnyk in 1927–1929]. *Visnyk NTSh*. Chys. 47. Lviv, Ukraine.

Stasiuk, H. (2009). Literaturna dynastiia yak teoretyko-metodolohichna problema [Literary dynasty as a theoretical and methodological problem] *Slovo i Chas*. 2009. № 5.

Tykholog, N. (2020). Konkistador ukrainskoho neba (Petro Franko – pioner halyskoi viiskovoi aviatsii) [Conquistador of the Ukrainian sky (Petro Franko a pioneer of Galician military aviation)]. URL: <https://frankolive.wordpress.com/2020/03/05/konkistador-ukrainskoho-neba-petro/>.

Tykholog, N. (2020). Petro Franko i sportyvna Kolomyia: prychnyky do istorii fizychnoi kultury Prykarpattia [Petro Franko and sports Kolomyia]. URL: <https://frankolive.wordpress.com/2020/07/02/petro-franko-i-sportyvna-kolomyia-prych/>.

Tykholog, N. (2019). Petro Franko: do dzherel formuvannia tvorchoi osobystosti [Petro Franko: to the sources of formation of creative personality]. *Ukrainske literaturoznavstvo*. Vyp. 84.

Franko, A. (2017). Naidorozhchyi pomichnyk: tvorchy dorobok / Peredm., uporiad. i koment. N. Tykholog [The dearest assistant: creative heritage]. Lviv, Ukraine.

Franko, Z. (2003). Petro Franko u vymirakh chasu [Petro Franko in the measurements of time]. *Franko Z. (1925–1991): Statti. Spohady. Materialy / Uporiad. i nauk*. red. M. A. Valo. Lviv, Ukraine.

Franko, P. (2010). Dorobok. T. I.: Literaturni tvory / Upor. i peredm. P. M. Franko [Heritage]. Lviv, Ukraine.

Franko, T. (2015) Vybrane: U 2-kh tomakh / Uporiad. Ye. Baran, N. Tykholog [Selected]. Ivano-Frankivsk, Ukraine.

Franko-Kliuchko, A. (2010). Dlia Tebe, Tatu / Uporiad., avt. vstup. statti i koment. M. Shalata [For You, Dad]. Kyiv, Ukraine.

Тихолоз Наталія Богданівна – кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник, доцент кафедри української преси Львівського національного університету імені Івана Франка (вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000, Україна).

Nataliya Tykholog – PhD in Philological Sciences, Senior Researcher, Associate Professor of the Department of Ukrainian Press, Ivan Franko National University of Lviv (1, Universytetska Street, 79000, Lviv).

E-mail: ntykholog@ukr.net

THE LITERARY HERITAGE OF PETRO FRANKO: IN SEARCH OF THE CREATIVE SELF

This article focuses on literary heritage of Petro Franko (1890–1941?), the youngest son of Ivan and Olha Franko, examined in the context of the Ukrainian literary process of the first half of the 20th century.

The aim of the research is to reveal the creative personality of Petro Franko as an original writer and also as a representative of Franko literary dynasty who continued and preserved the traditions of his renowned father.

The research methodology is based on historical and documentary (particularly archival) researches and uses biographical, bibliographic, cultural, historical, genealogical, and stylistic approaches.

The academic novelty of the study consists in the fact that this is the first systematic comprehension of the literary heritage of Petro Franko in the Ukrainian literature. For the first time in academic researches, the concept of Frankos Literary Dynasty is introduced in academic researches, justified, and legitimised.

On the basis of the analysis of Petro Franko's works from the first attempts to the Kolomyian period (1922–1930), when his writing talent was most fully revealed – conclusions were made about the main features of his literary work, specifically: about the variety of genres and themes; about the preference for heroic and adventure-type creation of characters and plots; about the high degree of autobiography; about the historic and patriotic themes and nation-building focus; about vitalism, optimism, 'masculinity' as the psycho-emotional dominant of the artistic world; and about the 'Jack-Londonian' stylistics and the strong influence of foreign belles-lettres fiction which was super trending at the time.

*The genre palette of Petro Franko's literary work – primarily as a novelist and playwright—includes historical stories; stories for children and youth; adventure stories; psychological novels; fictionalised memoirs and memories; dramatic fantasy works for children's theatres, comedies etc. In addition to the above, standalone editions of Petro Franko's short stories were also published: *Pachkar Demko and Other Stories* (Lviv, 1924) and *Diadko Shkiper* (Kolomyia, 1930). The artistic Frankiana occupies a special place in the author's heritage – particularly, works created in the 'refinement and alteration' format which are an expression of literary hypertextuality.*

Key words: *Frankos Literary Dynasty, autobiography, artistic Frankiana, masculine prose, travel book.*

Дата подання: 3 травня 2021 р.

Дата затвердження до друку: 5 травня 2021 р.

Цитування за ДСТУ 8302:2015

Тихолоз Н. Літературний доробок Петра Франка: у пошуках творчого «я». *Сіверянський літопис*. 2021. № 2. С. 75–91. DOI: 10.5281/zenodo.4740198.

Цитування за стандартом APA

Tykholog, N. (2021). *Literaturnyi dorobok Petra Franka: u poshukakh tvorchoho «ya»* [The Literary Heritage of Petro Franko: in search of the Creative Self]. *Siverianskyi litopys – Siverian chronicle*, 2, 75–91. DOI: 10.5281/zenodo.4740198.

